

הרב יעקב אריאל

מהי חנטה*

ראשי פרקים:

- א. הקדמה: הצגת הבעיה.
- ב. השיעור הקובע את חלות חיוב המעשרות ואת חלות דיני שביעית.
- ג. שיטת רש"י: הבחנה בין דגן תירוש ויצהר לשאר פירות.
 1. בדגן תירוש ויצהר שיעור הפרי המחייב קובע גם את השנה.
 2. בשאר פירות האילן החנטה קובעת את השנה.
- ד. שיטת התוס': החנטה קובעת את השנה ועונת המעשרות – את חלות חיוב המעשרות.
- ה. שיטת הרמב"ם: עונת המעשרות קובעת את השנה.
 1. "עונת המעשרות" ו"שליש" – מושגים זהים או קרובים.
- ו. באור שיטת הרמב"ם: יחסי הגומלין שבין "חנטה" ובין "עונת המעשרות".
 1. חנטה ועונת המעשרות – מושגים זהים.
 2. חנטה ועונת המעשרות – מושגים שונים.
 3. דעת ה"חזון איש".
- ז. השיעור הקובע את השנה בערלה.
 1. האם הסמדר נחשב פרי לענין ערלה?
 2. שיטת הרמב"ם בערלה.
 3. שיטת ה"עיניים למשפט".
- ח. מהי חנטה?
 1. החנטה שבתורה שבכתב ובתורה שבע"פ.
 2. דעת ר' אליהו גוטמאכר.
 3. האם אתרוג בשעת החנטה מגיע לגודל "זית"?
 4. שיטת הרב קוק זצ"ל.
- ט. צירוף ספיקות נוספים.
- י. סיכום.

* שיכתוב שיעור שנאמר ע"י הרב יעקב אריאל ביום העיון בהיכל שלמה בה' בשבט תשמ"ט.

א. הקדמה: הצגת הבעיה

הנושא הזה הוא אחד הנושאים המסובכים, שההלכה לא הוכרעה בו חד-משמעית. במסגרת השיעור אני רוצה לשתף אתכם בהתלבטויות ובספקות, לקבוע מהם הגבולות של המצב הודאי ושל המצב המסופק, ולהשאיר מקרים וספקות רבים שאיני רואה בסמכותי להכריע בהם, אבל גם הדיון בהם – חשוב מאד.

השאלה המעשית התעוררה אצלי לפני כמה שנים במטע לימון, ממש בט"ו בשבט. כידוע, מטע לימונים נותן יכול מסחרי כבר בשנה השלישית.

אותו יהודי אשר נטע את המטע לא דילל את הפירות שהיו בשלב גידול ראשון לפני ט"ו בשבט, בשנה השלישית. על ידי הדילול היינו יכולים להבחין בין הפירות של השנה השלישית לבין הפירות של השנה הרביעית.

אותו יהודי לא עשה כן, ובא לשאול מה לעשות בלימונים: האם מותר להשאירם על העץ ולמוכרם, או שהוא חייב להוריד אותם?

המשמעות הכלכלית של השאלה היא אלפי שקלים.

כדי לענות על שאלה זו צריך הייתי לקבוע כמה דברים:

א. מהו השלב בגידול הפרי, הקובע את איסור "ערלה".

ב. להתאים את הקביעה ההלכתית העיונית ללימונים שבהם מדובר.

בעיה זו מעשית היא באופן מיוחד בלימון, מפני שמועד החנטה של פריו יכול להיות בתקופה הזו של חודש שבט, אמנם האתרוג מאד דומה בגידולו ללימון אך הבעיה אינה קיימת באתרוג, כי רגילים לשווקו לארבעת המינים רק בתקופת סוכות.

ב. השיעור הקובע את חלות חיוב המעשרות ואת חלות דיני שביעית

הגמ' במסכת ראש השנה (דף י"ב ע"ב) מחפשת בתורה מקור לחיוב התבואה והזיתים במעשרות מעת שהגיעו לשליש גידולם, וז"ל הגמ' שם:

"תנן התם¹: התלתן – משתצמח התבואה, והזיתים – משיביאו שלישי. מאי "משתצמח"? משתצמח לזרעים.

התבואה והזיתים משיביאו שלישי – מנדה"מ? אמר רב אסי א"ר יוחנן ומטו בה משמיה דרבי יוסי הגלילי אמר קרא²: "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה, בחג הסוכות".

שנת השמיטה מאי עבדתיה? בחג הסוכות שמינית היא!

אלא לומר לך, כל תבואה שהביאה שלישי בשביעית לפני ראש השנה – אתה נדהג בו מנהג שביעית בשמינית."

1. מעשרות פ"א מ"ג.

2. דברים ל"א, י'.

מהי התבואה שעליה אנו מדברים? רש"י מפרש כאן, שהתבואה היא תבואת דגן ותבואת הכרם וז"ל:

"התבואה – דגן ותירוש קרויים תבואה דכתיב: "כתבואת גורן וכתבואת יקב".

והזיתים – יצהר וכו'..."

להלן נראה, שבכוונה נקט רש"י, שהתבואה כוללת גם תבואת הכרם. בפסוק נאמר: "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות". הגמ' מבינה מהמילה "מקץ", שמדובר בסוף השמיטה, ולכן היא שואלת: בחג הסוכות – שמינית היא? חג הסוכות חל בתחילת השנה שלאחר השמיטה וא"כ מדוע תיקרא שנה זו שנת השמיטה. מכאן לומדת הגמרא, שתבואה שאני קוצר עד חג הסוכות של השנה השמינית עדיין חלים עליה דיני שביעית, משום שודאי שבסוף שנת השמיטה התבואה היתה לפחות בשליש גידולה.

נמצאנו למדים מפסוק זה, שהשיעור הקובע לתבואה לחלות דיני שביעית הוא שליש גידול, ואפי' שגמר גידולה וקצירתה היתה בשמינית.

הקושי בהבנת גמרא זו הוא בניסיון להשוות את השיעור הקובע חלות דיני שביעית, לשיעור הקובע חלות החיוב במעשרות.

לכאורה הבדל גדול יש ביניהם! הפרשת תרו"מ קשורה לאכילת הפרי, ולכן השיעור הקובע חלות חיוב ההפרשה הוא שיהיה הפרי ראוי למאכל לכל הפחות בשעת הדחק – קרי, שליש גידול.

קדושת שביעית אינה דוקא לאכילת הפרי, ומה שקובע לכאורה הוא, האם הפרי התחיל לגדול בשנת השמיטה והוא משתייך לשנה זו, אם לאו.

אין הכרח לדמות דיני שביעית לדיני מעשרות. בדיני שביעית תקבע החנטה ויחשב הפרי כגדל בשנת השמיטה. בדיני מעשרות תקבע אפשרות אכילת הפרי בשעת הדחק.

ג. שיטת רש"י: הבחנה בין "דגן, תירוש ויצהר" לשאר פירות

1. ב"דגן, תירוש ויצהר" שיעור הפרי המחייב קובע גם את השנה

כאמור לעיל, הגמ' מחפשת בתורה מקור לדין המשנה במסכת מעשרות פרק ראשון.

במשנה ב' נאמר: "מאימתי הפירות חייבות במעשרות וכו'..."

ובמשנה ג' נאמר: "התלתן – משתצמת, התבואה והזיתים – משיביאו שליש וכו'..."

המשנה עוסקת בשיעור הקובע חלות החיוב במעשרות. אדם יורד לשדה ורוצה לאכול את הענבים או את הזיתים.

הוא שואל את עצמו, האם הוא חייב להפריש תרו"מ? האם הפירות ראויים כבר לאכילה בשעת הדחק, האם נחשבים הם פרי לחיוב מעשר? על שאלות אלו באה המשנה לתת תשובות! ישנה במשנה רשימה ארוכה של פירות, ובמקביל – סימנים

שעל ידם אפשר לזהות רמה של בשלות הפרי, כדי לדעת את השלב הראשון לחיוב המעשרות בפירות אלו.

רש"י לכאורה תמוה. בר"ה "משתצמח" כותב רש"י:

"אחר שנת צמיחתו הוא מתעשר, ולא אחר שנת לקיטתו".

ובר"ה "והזיתים": "יצהר – משיביאו שליש – מתעשרין אחר שנה שהגיעו בו לשליש בישראל, אם שניה או שלישית".

רש"י מציין הן בתלתן והן בזיתים את השיעורים הקובעים את שנת המעשרות. מהו הגודל המינימאלי של הפרי, שבהגיעו לט"ו בשבט אני מחשיבו לפרי של השנה שעברה, ואז הפרי חייב במעשר שני אם זו שנה שניה. אם הפרי קטן מהשיעור הנ"ל הוא שייך לשנה השלישית דינו – מעשר עני.

אך לא בשיעור הזה אנו עוסקים, לכאורה, בגמרא שלנו? אין אנו מדברים על השיעור הקובע את השנה, אלא על השיעור המינימאלי המחייב מעשרות. למשל בענבים: הבעיר מתבצע בדרך כלל בקיץ. שאלת סוגייתנו היא, האם הענבים חייבים בתרו"מ בתחילת חודש תמוז, כשהם עדיין קטנים? אין לזה, לכאורה, שום קשר עם קביעת השנה בט"ו בשבט!

לפי רש"י אנו מוכרחים לומר, שהשיעור הקובע לאיזו שנה משתייך הפרי זהה לשיעור הקובע את חלות חיוב המעשרות.

יש בהשוואה זו הגיון רב! פרי שמגיע לשיעור מסוים מתחייב בתרו"מ. לא משנה העובדה, שאח"כ הפרי ממשיך לגדול ולהתפתח, ואפי' שעדיין נותר לו לגדול $\frac{2}{3}$ עד שיהיה פרי בשל.

מכיון שהפרי גדל $\frac{1}{3}$ גידול הוא התחייב במעשרות. הוא הדין לגבי הזמן הקובע את שנת המעשרות שלו. המשך גידולו לא ישנה את דינו. מכיון שהוא כבר התחייב במעשרות של שנה זו הוא ממשיך את החיוב הראשוני שלו גם בשנה הבאה. ה"פני יהושע"³ מוצא מקור לדברי רש"י בסוגייתנו. המקור של הגמ' לשיעור שקובע לחיוב המעשרות הוא מדיני שביעית. בדיני שביעית אין אנו עוסקים בשיעור המינימאלי הקובע לקדושת שביעית אלא בשיעור הקובע את השתייכות הפרי לשנה השביעית.

פרי שהגיע לשליש גידולו בשנת השמיטה, נתפס בקדושת שביעית, והוא פרי של השנה השביעית.

ההקבלה למעשרות היא, שפרי שהגיע לשליש גידולו, קובע לאיזו שנה הוא משתייך! אם לשנה שניה ואם לשנה שלישית.

שיעור זה הוא גם השיעור של חלות חיוב המעשרות, כנאמר במשנה, שלה חיפשה הגמ' מקור – "מאימתי חייבות הפירות במעשרות וכו'... התבואה והזיתים – משיביאו שליש".

נמצאנו למדים לפי רש"י, שהשיעור הקובע את החיוב במעשרות, הוא גם השיעור הקובע את שנת המעשרות.

3. "פני יהושע" ר"ה דף י"ב ע"ב.

2. בשאר פירות האילן החנטה קובעת את השנה

בר"ה "מנא הני מילי" רש"י מבחין בין תבואה, קרי: דגן, תירוש ויצהר, שהשיעור הקובע בו הוא שלישי, לבין ירק ופירות האילן.
הגמ' (ר"ה דף י"ד ע"א) אומרת, שירק – בתר לקיטה, ופירות האילן – בתר חנטה. שיטת רש"י, שרק דגן, תירוש ויצהר חייבים בתרו"מ מדאורייתא (השיעור הקובע בהם הוא שלישי).

לדעתו הדין היסודי, כפי שאמרנו לעיל, הוא שהשיעור הקובע את החיוב בתרו"מ הוא גם השיעור הקובע את השנה.

כיוון שהתבואה התחייבה, נקבע דינה למעשר – אם מעשר שני ואם מעשר עני. למרות שאחר כך היא גדלה ומתפתחת קמא קמא בטיל.

אך ירקות ופירות האילן, חיובם בתרו"מ הוא רק מדרבנן. לחכמים היו סברות שונות⁴, שבגללן הם הפרידו בירקות ופירות האילן בין השיעור הקובע את החיוב לבין השיעור הקובע את השנה.

רש"י מבאר, שבירקות השיעור הקובע את השנה הוא לקיטה, מפני שהם חד שנתיים והם גדלים ושואבים את מזונם ממי הגשמים, שיורדים בשנת הלקיטה. בפירות האילן – החנטה היא הקובעת, כי עיקר המזון של הפירות – מהמים שקלט העץ עד למועד החנטה.

סיכום שיטת רש"י

א. רש"י למד מהשקלא וטריא של הגמ', שיש זהות בדגן, תירוש ויצהר בין השיעור המחייב במעשרות לבין השיעור הקובע את השנה.
שיעור זה הוא שלישי גידול.

ב. ירקות – בתר לקיטה, ופירות האילן – בתר חנטה לענין קביעת שנת המעשר.

ג. לדעת רש"י אין זהות בין המושג "חנטה", לבין המושג "הבאת שלישי". המושג "חנטה" קיים גם בפירות האילן, שבהם לא קובע שלישי. מהי "חנטה" לדעת רש"י נבאר להלן.

ד. שיטת התוספות: החנטה קובעת את השנה, ועונת המעשרות – את חלות חיוב המעשרות

התוס' ד"ה "התבואה" (ר"ה דף י"ב ע"ב) חולקים על רש"י בשתי נקודות:

א. במילה "התבואה" אין כוללים את הענבים⁵ אלא רק את הדגן, והגמ' מתפרשת בפשוטה: התבואה והזיתים – דגן וזיתים.

4. יתכן שלרש"י לא היה נוח לחכמים שתקבע השנה בפירות האילן ובירקות עפ"י "עונת המעשרות", מכיון שזהו שיעור שאינו מוגדר. סברא זו מובאת בר"ש שביעית פ"ב מ"ז ולכן חולק על דעת הרמב"ם וסובר "שעונת המעשרות" קובעת את השנה בפירות האילן. דעת הר"ש שה"חנטה" היא הקובעת את השנה מפני שהיא שלב מוגדר בהתפתחות הפרי.

ב. לדעת התוס' יש זהות בין המושגים "עונת המעשרות" ו"שליש גידול" בכל הפירות, ולא דוקא בתבואה.

התוס' שואלים את השאלה שהזכרנו בראשית דברינו. וז"ל התוס':

ו"א"ת: והיכי ילפינן הכא חיוב מעשר משביעית? והלא כל אילנות הולכין לשביעית בתר חנטה! וענבים נמי בכלל (החנטה) כדאמרין לקמן: "אמרי רבנן אילן בתר חנטה ירק בתר לקיטה תבואה וזיתים בתר שלישי?"

ואפילו הכי לענין להתחייב במעשר – שיעור אחר המפורש בפ"ק דמעשרות?!

לדעת התוס' ישנם שני מושגים שונים:

האחד – חנטה.

החנטה קובעת את השנה של הפרי: האם הפרי משתייך לשנה שניה, שלישית או שביעית, כשהמשמעות היא לענין מעשרות ושביעית.

המושג השני הוא "עונת המעשרות". שיעור זה קובע את תחילת חיוב המעשרות. ישנה בתחילת מסכת "מעשרות" רשימה ארוכה של עונת המעשרות בפירות השונים. הסברה לחלק בין שני המושגים האלה, כפי שאמרנו לעיל, נובעת מההבחנה בין קביעת השנה לבין חלות חיוב המעשרות.

בחיוב המעשרות ההגדרה היא: פרי שראוי למאכל בשעת הדחק. ברגע שפרי מגיע לשלב הזה נחשב הוא לפרי וממילא חייב במעשרות. לפני כן אין זה פרי אלא עץ וע"כ אינו חייב במעשרות.

לעומת זאת בקביעת השנה ההגדרה היא תחילת הפרי. ברגע שהפרי התחיל לגדול נקבע דינו. אם זו שנה שניה נקבע דינו רק למעשרות. אם זו שנת שמיטה נתפס הפרי בקדושת שביעית. כל מה שמתוסף אח"כ בגידול הפרי בטל לבראשיתיות הזו, אשר בה נקבעה השנה.

מתוך הבנה זו, שיש הבחנה בין שני המושגים, שואלים התוס': מדוע לומדת הגמ' את עונת המעשרות בתבואה וזיתים מקביעת השנה בשביעית. נקבע דין הפרי לשביעית בשיעור מוקדם הרבה יותר מאשר עונת המעשרות?!

תשובת התוס', שאעפ"י כן עונת המעשרות בתבואה וזיתים היא שלישי. ואמנם בדרך כלל עונת המעשרות מאוחרת מהחנטה. אולם תבואה וזיתים הרי ראויים לשימוש כבר לפני הבאת שלישי⁶, ואעפ"י כן רק כאשר הם מגיעים לשליש גידול נקבע דינם לשביעית. א"כ ק"ו לעונת המעשרות שהיא בדרך כלל מאוחרת יותר מהשיעור הקובע דין שביעית.

5. התוס' אינו כולל את הענבים בתבואה משתי סיבות.

א. שא"כ מדוע לא נכללו הזיתים במילה "תבואה" שהרי גם הענבים וגם הזיתים בכלל תבואת היקב.

ב. השיעור המפורש במשנה במעשרות לעונת המעשרות אינו שלישי, אלא "משהבאישו".

סיכום שיטת התוספות

בשביעית קובעת בדרך כלל ה"חנטה", חוץ מתבואה וזיתים, שהקובע בהן הוא "שליש".

במעשרות קובעת ענת המעשרות, וכתבואה וזיתים – שלישי. (ויתכן שאין מחקרב בין השיעורים אלא ענת המעשרות קרובה לשליש).
לדעת התוס' חנטה נקבעה מדאורייתא. לדעת רש"י נראה שהחנטה נקבעה ע"י חכמים.

ה. שיטת הרמב"ם: עונת המעשרות קובעת את השנה

עד עתה עסקנו בשתי שיטות: האחת שיטת התוספות, המבחינה בין המושג "חנטה", שקובע את שנת המעשר לאילנות, לבין עונת המעשרות, הקובעת את תחילת החיוב במעשרות בכל הפירות והירקות.

לדעת התוספות המושג "עונת המעשרות" זהה לשליש גידול, ובתבואה, שבה אין החנטה קובעת לקביעת שנת המעשר, שלישי גידול קובע הן לקביעת השנה והן לתחילת חיוב המעשרות.

לדעת רש"י בדרך כלל באילנות ישנו שיעור הקובע את שנת המעשר והוא החנטה. מאידך ישנו שיעור הקובע את תחילת החיוב והוא עונת המעשרות. בתירוש וביצהר, שחיוב המעשרות שלהם מן התורה – זהה שיעור קביעת שנת המעשר ושיעור תחילת החיוב. שיעור זה הוא שלישי.

לדעת הרמב"ם קובעת ענת המעשרות בקביעת השנה ובחיוב המעשרות בין בגפן חית ובין בשאר פירות האילן.

רע"א⁷ בתוספותיו על המשנה במעשרות (פ"א מ"ב) תמה בעיקר על שיטת הרמב"ם אך קשה לו גם על שיטת רש"י.

רע"א מבחין בין עונת המעשרות הקובעת את תחילת החיוב במעשר, לבין השיעור הקובע את השנה. עונת המעשרות – "היינו דמיקרי "אוכל" ומחוייבין במעשרות לכשיגמרו מלאכתן", לעומתה השיעור הקובע את השנה באילנות הוא החנטה כמבואר במס' ראש השנה (דף ט"ז ע"ב). מתוך הבחנה זו תמה רע"א על שיטת רש"י, שעונת המעשרות קובעת את שנת המעשר בגפן וזית.

רע"א תמה בעיקר על שיטת הרמב"ם, שעונת המעשרות קובעת את שנת המעשר כמעט בכל האילנות כפי שנראה להלן. רע"א נשאר בצ"ע.

הרמב"ם (בפ"ד מהלכות שמיטה ויובל ה"ט) כותב:

"פירות שישית שנכנסו לשביעית : אם היו תבואה או קיטניות או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ר"ה – הרי אלו מותרין וכו'... ואם

6. התוס' כותב, שזיתים חזו לפני הבאת שלישי לשאוב וזהמת הקדרות ולרפואה וכדו', ועל כך כותב המשנה ראשונה: "האיך מתחייב בשביל זה במעשר ועיקר חיוב מעשר בראוי לאכילה חלי".

7. תוס' רע"א פ"א מ"ב אות א'.

לא באו לעונת המעשרות אלא אחר ר"ה – הרי הן כפירות שביעית". בהלכה י"ג כותב הרמב"ם: "וכן פירות שביעית שיצאו למוצאי שביעית, בתבואה וקטניות ואילנות הולכין אחר עונת המעשרות". בשתי הלכות אלו משתמע מתוך דברי הרמב"ם, שהשיעור הקובע את השנה לענין דיני שביעית, וממילא אם הפרי קדוש בקדושת שביעית אם לאו – הוא עונת המעשרות.

פרי אשר הגיע לשיעור של עונת המעשרות בשנה השביעית הוא פרי של השנה השביעית ונתפסת בו קדושת שביעית. אם הפרי הגיע לעונת המעשרות עוד בשנה השישית או רק בשנה השמינית הוא אינו פרי של השנה השביעית, ואפי' היה רוב גידולו בשביעית.

בהלכה ט"ז: "בנות שוח – הואיל והן נגמרות לאחר שלש שנים אם באו לעונת המעשרות קודם ראש השנה של שמינית הרי הן נאכלות בשנה שניה מן השבוע בתורת שביעית".

"בנות שוח" הן מין ממיני התאנים וגם בהם מציין הרמב"ם שהשיעור הקובע את השתייכות הפרי לשנה השביעית הוא עונת המעשרות. אעפ"י שתהליך הבשלתן מאד איטי, אם הן יהיו בשלות בשנה השנייה לשמיטה הן יחשבו פרי השנה השביעית מפני שהגיעו לשיעור עונת המעשרות בשנה השביעית.

1. "עונת המעשרות" ו"שליש" – מושגים זהים או קרובים

הרמב"ם (שם בפ"ה הל' ט"ז) כותב:

"ומאימתי יהיה מותר לאכול פירות האילן בשדה – בשביעית? מהו השלב הראשוני שמותר לאכול פרי בשנה השביעית? לפני שלב זה אין הוא אוכל דבר שדרכו לאכול! הרמב"ם נותן סימנים לשלב זה בתאנים ובזיתים וכו'... בסוף ההלכה כותב הרמב"ם:

"הכניס שליש – מותר להכניס לביתו, שהרי הגיעו לעונת המעשרות". נראה מדברי הרמב"ם ש"שליש" ו"עונת המעשרות" הינם מושגים זהים ולכן כותב הרמב"ם "הכניס שליש וכו'... שהרי הגיעו לעונת המעשרות". אמנם אפשר לפרש, ש"עונת המעשרות" הוא שלב מוקדם יותר מ"שליש" ולכן כשהכניס שליש בודאי כבר הגיע לעונת המעשרות. על כל פנים בחר, ש"שליש" ו"עונת המעשרות" הינם, לפחות, מושגים קרובים.

1. ביאור שיטת הרמב"ם: יחסי הגומלין שבין ה"חנטה" ובין "עונת המעשרות"

כאמור לעיל, רע"א נשאר בצ"ע על שיטת הרמב"ם, שעונת המעשרות קובעת את שנת המעשר, מפני שעונת המעשרות לחדוד (והיא מתוארת במשנה בתחילת מעשרות) וחנטה לחדוד, כמבואר בגמ' ר"ה, שבאילן אולינן בטר חנטה.

מהם יחסי הגומלין שבין שני השיעורים שהזכרנו: "חנטה" ו"עונת המעשרות"? זאת השאלה שעומדת בפנינו, כשאנו באים לפרש את שיטת הרמב"ם. בשאלה זו ישנן שתי גישות יסודיות: האחת – ה"חנטה" ו"עונת המעשרות" אינם שני שיעורים שונים, אלא מושגים זהים.

הגישה השנייה, ש"חנטה" ו"עונת המעשרות" הם באמת שני מושגים שונים. בדרך כלל אף בפירות האילן קובעת עונת המעשרות את שנת המעשר, וכמובן את תחילת חיוב המעשרות. לעומתם ישנם פירות מסויימים, שה"חנטה" היא הקובעת את שנת המעשר.

1. "חנטה" ו"עונת המעשרות" – מושגים זהים

ר"א גוטמאכר, תלמידו של ר"ע איגר, בהערותיו על המשנה (פ"א ממעשרות), מסביר את הרמב"ם לפי הדרך הראשונה. "עונת המעשרות" וה"חנטה" לדעת הרמב"ם הם מושגים זהים⁸. כפי שהזכרנו בשם ה"פני יהושע", מתבאר מתוך הגמ' בראש השנה, שאנו לומדים את השיעור לתחילת חיוב המעשרות, מהשיעור הקובע את השתייכות הפרי לשנה השביעית, סימן ששני שיעורים אלו זהים. ומכאן ש"עונת המעשרות" ו"חנטה" זה היינו הך.

2. "חנטה" ו"עונת המעשרות" – מושגים שונים

בעל "משנה ראשונה"⁹ בפרשו את שיטת הרמב"ם מוסיף להקשות עליו מהגמ' בר"ה ח"ל:

"וגם אותה ברייתא דר"ה דתני בה: "אילן, שחנטו פירותיו קודם ט"ו בשבט וכו'..." דמינה דייק רש"י דאילן אזלינן בתר חנטה כמש"ל, הרמב"ם העתיק אותה ברייתא בפ"א מהל' מע"ש דין ב' ובמקום "שחנטו" כתב: "שהגיעו לעונת המעשרות קודם ט"ו בשבט". וצריך טעם: מי הביאו לזה, ומהיכן הוציא דבר זה עד ששינה לשון הברייתא לדרך אחרת?"

ה"משנה הראשונה", כמו ה"פני יהושע" ור"א גוטמאכר, מציין את העובדה, שמתוך הגמ' ר"ה משתמע שיש זהות בין "חנטה" ל"עונת המעשרות", אלא שמכאן הולך הוא בדרך אחרת.

המושגים "חנטה" ו"עונת המעשרות" – שני מושגים שונים הם. לדעת הרמב"ם "עונת המעשרות" אכן קובעת גם את שנת המעשר וגם את תחילת החיוב, בדרך כלל, וכדי לזהות את השיעור המציין את עונת המעשרות של כל פרי – כתבה המשנה בתחילת מעשרות רשימה ארוכה של פירות ועונת המעשר שלהם. ישנם פירות, שהינם יוצאים מן הכלל. "עונת המעשרות" אינה קובעת בהם. כפי שהמשנה שם (מ"ד) אכן מציינת: "אתרוגים ושקדים המרים נאכלים בקטנן". גם בחרובי

8. עיי' מהר"י קורקוס על הרמב"ם הל' מע"ש פ"א הל' א"ג ר"ה עוד שם אמר רבא וכו'...

9. "משנה ראשונה" שביעית פ"ה מ"א ומעשרות פ"א מ"ד.

צלמונא לא ציינה המשנה עונת מעשר. בכל אלו השיעור הקובע בהם הוא ה"חנטה".
וכ"כ הרמב"ם: (פ"ב מהל' מעשר הל' ד'):

"הפירות שהן ראויין לאכילה בקטנן, כגון הקישואים הרי הן חייבין במעשר
בקטנן, שמתחילת יציאתן באו לעונת המעשרות"¹⁰.

המחלוקת בין האחרונים בהסברת שיטת הרמב"ם היא יותר סמנטית. לדעת כולם
בדרך כלל עונת המעשרות קובעת אף את שנת המעשר, וישנם פירות שהשיעור בהם
מוקדם יותר.

הדיון הוא האם "חנטה" ו"עונת המעשרות" הם היינו הך, אלא שבפירות אלו עונת
המעשרות מוקדמת, או ששני מתשגים אלו אכן שונים ובדרך כלל השיעור הקובע הוא
"עונת המעשרות" ולפעמים "חנטה".

3. דעת ה"חזון איש"

החזו"א, בבואו לבאר את שיטת הרמב"ם, קובע בתחילה, שכנראה לדעת הרמב"ם כל
השיעורים המוזכרים במשנה לעונת המעשרות של פירות האילן והים לשיעור שלישי
הגידול. הלימוד הנלמד (בסוגיה ב"ה) לגבי תבואה תקף גם בשאר פירות האילן: בכלם
השיעור הקובע הוא שלישי.

השאלה הנשאלת א"כ היא: מדוע בגמ' נאמר, שבאילנות השיעור הקובע הוא
"חנטה"?! לכך מביא החזו"א את שתי האפשרויות שהזכרנו לעיל, וז"ל החזו"א¹¹:
"ולפ"ז הא דיליף מקרא שלישי הוא בין בתבואה בין בשאר אילנות דהכל
שיעור אחד.

א. אלא באילנות קרו להו "חנטה", ששיעורן מסומן אחר ה"חנטה" וכו'...

ב. ועוד דבאתרוגים ותפוחים הולכים אחר חנטה ממש."

בהמשך החזו"א דן מהו השיעור הקובע באתרוגים ותפוחים שלגביהם המשנה
במעשרות אומרת: "אתרוגין ותפוחים חייבים בקטנן".

בין אם ננקוט כהסבר הראשון ובין אם ננקוט כהסבר האחרון, ברור ש"שלישי" אינו
קובע בפירות אלו, אם משום שעונת המעשרות בהם מוקדמת, ואם מפני שהשיעור
הקובע בהם הוא חנטה ממש.

השאלה היא מעשית מאד בלימונים כפי שהזכרנו בתחילה.

לשיטת התוס' השיעור הקובע את השנה בלימון הוא ה"חנטה" כדין שאר פירות
האילן. גם לשיטת רש"י ה"חנטה" קובעת למעט דגן, תירוש ויצהר, שחיובם במעשרות
הוא דאורייתא.

10. בעל המשנה הראשונה בכל מהלכו בהסברת שיטת הרמב"ם, אכן אומר שישנם שני שיעורים:
האחד "עונת המעשרות", שהוא השיעור הקובע בדרך כלל, (והשני הוא "חנטה"), והוא קובע בפירות,
שלא צויינה עונת המעשר שלהם. אך בסוף דבריו הוא מתלבט, כי יתכן שבפירות אלו, השיעור
הקובע הוא אמנם בקטנן, אך בשלב זה הם ראויים לאכילה בשעת דחק, ובשעת "חנטה" בודאי אינם
ראויים למאכל.

ואכן כך משמע מתוך דברי הרמב"ם פ"ב מהלכות מעשר הלכה ד': "הפירות שהן ראויין לאכילה
בקטנן כגון הקישואין היה חייבין במעשר בקטנן. שמתחילת יציאתן באו ל"עונת המעשרות".

11. חזו"א שביעית סי' ז' ס"ק י"ב ד"ה "אמנם".

אפילו לשיטת הרמב"ם, שבדרך כלל "עונת המעשרות" קובעת, יתכן שהלימון יהיה דומה מבחינה זו לאתרוג, ונברר להלן מהו השיעור הקובע בו.

ז. השיעור הקובע את השנה בערלה

עד עתה דברנו על השיעור הקובע את השנה ואת תחילת החיוב במעשרות ובשביעית. אך השאלה העומדת בפנינו היא: האם שיעורים אלו זהים לאלו הקובעים באיסור ערלה?

לדעת התוס' מסתבר שהשיעור הקובע את השנה בערלה הוא "חנטה", כפי שהוא קובע גם במעשרות ושביעית.

לרש"י השיעור הקובע בדרך כלל את השנה במעשרות הוא "חנטה", אך רש"י הבחין בין דגן, תירוש ויצהר לבין שאר אילנות שאין חיובם מן התורה. בדגן, תירוש ויצהר, שחיובם בתרו"מ מן התורה, רש"י השווה בין השיעור הקובע את השנה, לשיעור הקובע את חלות החיוב, וכפי שביארנו לעיל.

בשאר אילנות השיעור הקובע את השנה הוא החנטה אך שיעור זה אינו דאורייתא שהרי חיוב המעשרות שלהם הוא רק דרבנן.

יתכן, אם כן, לדעת רש"י שבערלה, שהוא איסור דאורייתא, השיעור אשר יקבע את חלות האיסור (קרי, סמדר או בוסר, וכפי שנבאר להלן) הוא אשר יקבע את השנה¹².
השו"ע פוסק, שהשיעור הקובע הוא חנטה וז"ל השו"ע¹³:

"כל הפירות שיחנטו בו קודם ט"ו בשבט יש להם גם כן דין ערלה, אעפ"י שנגמרים אח"כ והנחנטים בו מט"ו בשבט של שנה רביעית עד ט"ו בשבט של שנה חמישית נקראים רבעי, ואחר ט"ו בשבט של שנה חמישית הם חולין גמורים"¹⁴.

לדעת הרמב"ם במעשרות ובשביעית השיעור הקובע הוא "עונת המעשרות". מה יהיה לדעתו השיעור בערלה?

לשיטת הרמב"ם בודאי שונה דין ערלה ממעשרות ומשביעית.

במעשרות ובשביעית ראינו לדעת רש"י ותוס', שהשיעור הקובע את השנה הוא מוקדם, והשיעור הקובע את חלות האיסור הוא מאוחר יותר.

אבל לא יתכן מצב הפוך! לא יתכן לדעת הרמב"ם, שהשיעור הקובע את חלות האיסור יהיה בוסר או סמדר וזה אשר יקבע את השנה יהיה עונת המעשרות. פרי שהגיע

12. אך צ"ע מפני שלרש"י החנטה קובעת את השנה לשביעית. עיי' ר"ה דף ט"ז ע"ב וברש"י ד"ה מפני שעושים לשלש שנים. וע"כ צ"ל לכאורה, שהחלוקה של רש"י בין דגן תירוש ויצהר לשאר אילנות היא חלוקה פנימית לתרו"מ, ולפ"ז הלימוד (בגמ' ר"ה י"ב ע"ב) של השיעור הקובע את חלות החיוב בתרו"מ בדגן ותירוש ויצהר מקביעות השנה בשביעית אינו מובן. רצ"ע – הערת העורך.

13. שו"ע סי' רצ"ד ס"ק ד'.

14. חז"א דיני ערלה ס"ק ד' שם פסק החז"א שהשיעור הקובע לענין ערלה הוא "חנטה" וזאת על אף שלדינים אחרים, כגון "מעשרות" ו"שביעית" כתב הוא (בשביעית סי' ז' ס"ק י"ב): "ולענין הלכה כבר הכריע בשו"ע סי' של"א סעי' קכ"ה בהרמב"ם".

לשלב של בוסר או סמדר בשנה שלישית ונאסר – לא יותר אם הגיע לט"ו בשבט לפני עונת המעשרות¹⁴.

כדי לדעת מהו השיעור הקובע את השנה בערלה יש, אם כן, לברר מהו השיעור הקובע את חלות האיסור בערלה. לבירור זה ישנה השלכה לשיטת הרמב"ם ואולי אף לשיטת רש"י.

1. האם הסמדר נחשב פרי לענין ערלה

הגמ' בברכות (דף ל"ו ע"ב) אומרת:

"אמר רב נחמן הני מתחלי דערלה אסורים מפני שנחשבים שומר לפרי ואף שומר הפרי אסור בערלה".

ושואלת הגמ', באותן קליפות התמרים – התמרים עצמם קטנים ולא הגיעו לשלב האיסור, איך יתכן, אם כן, שהקליפות עצמן תאסרנה? תשובת הגמרא: רב נחמן סובר כר' יוסי, שסמדר – אסור מפני שהוא פרי, ועל כך חכמים חולקים.

שואל רב שימי מנהרדעא: חכמים אינם חולקים על ר' יוסי אלא בענבים ומודים לו בשאר אילנות, שהרי נאמר כמשנה¹⁵ ז"ל:

"מאימתי אין קוצצין את האילנות בשביעית? ב"ש אומרים: כל האילנות – משויציאו. וב"ה אומרים: החרובים משישרשו, והגפנים משיגרעו, והזיתים משינצו ושאר כל האילנות משיוציאו".

רב אסי מגדיר מהו שיעור בוסר: "הוא בוסר, הוא גרוע, הוא פול הלבן". ממשנה זו משתמע, שהדעה המובאת בשם בית הלל היא דעת חכמים שסוברים, שרק בוסר הינו פרי, שהרי "גרוע" הגפנים זהה לשיעור בוסר.

מכאן מוכיח רב שימי מנהרדעא, שחכמים אינם חולקים על רבי יוסי אלא בענבים, ובהם, רק בוסר הוא פרי, אך הם מודים ששאר האילנות – משויציאו, דהיינו, לפני היותם בוסר, וכו' יוסי הסובר שסמדר אסור.

מהו "סמדר" שעליו מדברת הגמ'? כותב רש"י ז"ל:

"סמדר אסור: ענבים, כיון שנפל הפרי וכל גרגיר נראה לעצמו – קרוי

סמדר, וקאמר ר' יוסי: כיוון שבא לכלל סמדר קרוי פרי ואסור משום ערלה."

רואים מרש"י ש"סמדר" הוא ממש תחילת גידול הפרי בעת שהפרי יוצא לאחר החנטה.

מהו "בוסר"? מבארת הגמ': "בוסר – הוא גרוע הוא פול הלבן". "גרוע" הוא השלב, שבו מתחילים לראות את הגרעינים כשלוקחים גרגיר ענבים מול האור.

יש המפרשים ש"גרוע" הוא כאשר אפשר להוציא מהפרי מיץ.

הגמ' מציינת סימן נוסף לזיהוי הבוסר: פול הלבן. והגמ' מסבירה, שכאשר גרגיר הענב מגיע לגודל של פול הלבן הריהו בוסר.

מהו הפול הלבן? התשובה לכך אינה ברורה!

ישנם מינים שונים של פולים: הפול הלבן והפול המצרי. רש"י וברטנורא מתרגמים

14. עיי' הערת הגרא"ד רחנטאל שליט"א כרם ציון הלכות פסוקות לערלה עמ' מ"א בגידולי ציון הערה ד'.
15. שביעית פ"ד מ"ו.

בכמה מקומות: פול – פסוליה, אך לא ברור שהפסוליה שעליה מדובר, היא הפסוליה המוכרת בימינו.

השעועית המקובלת היום היא חדשה בעולם, רק ב־400–500 שנה. ולכן קשה מאוד לזהות את שיעור הבוסר לפי גודל הפול הלבן. ואכן כתבו הפוסקים, שאיננו יודעים מהו שיעור פול הלבן.

אך זאת אפשר לומר, שבוסר הוא שלב מתקדם יחסית בגידול הפרי: כאשר רואים את הגרעינים מגרגירי הענב, או כשאפשר לסחוט מהם מיץ.

מאידך ברור שבוסר הינו שלב מוקדם מעונת המעשרות, קרי, השלב שבו הפרי מתחיל להיות ראוי למאכל בשעת הדחק, או שליש גידול לערך.

לפי הבבלי אנו פוסקים כחכמים, שהשלב הראשוני שבו אנו מחשיבים את הפרי לענין איסור ערלה, הוא בוסר. לפני כן אין כוון פרי והוא מותר אף בשלש השנים הראשונות. מיהו זהו רק בגפן אך ביתר האילנות מודים רבנן לר' יוסי שהשיעור הקובע הוא "סמדר"¹⁶.

2. שיטת הרמב"ם בערלה

הרמב"ם (בהל' מע"ש פ"ט ה"י) כותב:

"כיצד? הנוטע אילן מאכל בט"ו בשבט משנה עשירית ביוכל, הרי הוא בתוך שני ערלה עד ט"ו בשבט משנה י"ג. וכל מה שיוציא האילן בתוך זמן זה הרי הוא ערלה אעפ"י שנגמרו לאחר כמה ימים. ומט"ו בשבט משנה י"ג ביוכל עד ט"ו בשבט משנת י"ד הוא נטע רבעי וכל מה שיוציא בתוך זמן זה הרי הוא רבעי וצריך פדיון".

החזו"א¹⁷ מציין, שלעומת דברים אלו של הרמב"ם בהל' ערלה כותב הוא בהל' שמיטה ויובל וז"ל:

"פירות שישיית שנכנסו לשביעית וכו'... או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ר"ה הרי אלו מותרין וכו'..."

בהלכות ערלה נקט הרמב"ם בלשון "וכל מה שיוציא", ובהל' שביעית וכן במעשרות נקט בלשון "עונת המעשרות". משמע שלא אותם שיעורים קובעים בערלה ובשביעית. למה התכוון הרמב"ם באומרו "וכל מה שיוציא"?

החזו"א (שם) מבאר, שכוונת הרמב"ם לבוסר. החזו"א מביא את הרמב"ם (בהל' שמיטה ויובל פ"ה הל' י"ח) וז"ל הרמב"ם:

"ומאימתי אין קוצצין האילן בשביעית: החרובין – משישלשלו והגפנים – משיגרעו והזיתים – משינצו ושאר כל האילנות – משיוציאו בוסר".

מכאן מסיק החזו"א ש"משיוציאו" האמור בהלכות ערלה פירושו "בוסר".

החזו"א בהמשך מסתפק בדברי הרמב"ם מפני שמהגמ' בברכות משתמע שחכמים מודים בשאר אילנות, שגם סמדר נחשב פרי, וא"כ היאך כתב הרמב"ם: "ושאר כל האילנות משיוציאו בוסר"?!?

16. עיי' מקורות בכר"צ הלכות ערלה עמ' ע"ג ועיי' אורחות חיים הל' ערלה, ח' שושנים לרוד פ"ק דערלה, ס' לב מבין פ"ט ממע"ש ובסי' פמ"א סי' ס"ג.

17. חזו"א שביעית ז' ס"ק כ', כ"ב.

3. שיטת ה"עינים למשפט"

הגמ' במסכת ברכות (דף ל"ו ע"ב) מביאה את דברי רב נחמן: "הני מתחלי דערלה אסירי הואיל ונעשו שומר לפרי". בתחילה הגמ' מעמידה את דברי רב נחמן כר' יוסי, שסובר שסמדר אסור בערלה. אך למסקנתה מחלוקת ר' יוסי וחכמים היא רק בסמדר הגפנים, הזיתים והחרובים, אך בשאר אילנות מודים חכמים שסמדר מותר. מו"ר הגר"י אריאלי זצ"ל (בספרו "עינים למשפט" ברכות ל"ו ע"ב) מקשה: מדוע לא הביא הרמב"ם את דברי רב נחמן להלכה? הרי מתאימים הם לשיטת חכמים! הוא משיב, שאמנם שיטת הבבלי היא שחכמים מודים לר' יוסי בשאר אילנות אך הירושלמי אינו סובר כן כפי שנבאר להלן.

המשנה (ערלה פ"א מ"ט) אומרת:

"ר' יוסי אומר: נוטעין יחור של ערלה וכו'... ואין מרכיבין בכפניות של ערלה".

ומפרש הר"ש: "ש"אין מרכיבין יחור שיש בו כפניות של ערלה — תמרים בעודן סמדר".

הירושלמי שם אומר: "אין מרכיבין בכפניות של ערלה — ר' יוסי. ומפרש שם הר"ש: "ר' יוסי — דאמר לעיל סמדר אסור".

מדבר הירושלמי משמע, שחכמים חולקים על ר' יוסי גם בשאר אילנות, שאל"כ מדוע מדגיש הירושלמי שדברי המשנה האומרת "אין מרכיבין בכפניות של ערלה", הם הם דברי ר' יוסי?

הרמב"ם פסק, אם כן כירושלמי, שחכמים מתירים את הסמדר גם בשאר אילנות ולכן לא הביא את דברי רב נחמן להלכה שהרי "הני מתחלי דערלה" — תמרים בשיעור "סמדר" מותרים לדעת חכמים.

ה"עינים למשפט" מביא, שהרמב"ן, הר"ן, הריטב"א, הראב"ד, הר"ש והאו"ז סוברים כירושלמי. כמו כן הגר"א¹⁸ פירש שמשום כך השמיט השו"ע דין זה של "אין מרכיבין כפניות", משום שמשנה זו היא רק לדעת ר' יוסי והלכה כרבנן שכפניות מותרות משום ערלה, משמע, איפוא, שגם בתמרים, וה"ה ביתר האילנות — סמדר מותר.

אמנם הרמב"ם עצמו הביא להלכה משנה זו ש"אין מרכיבין כפניות" (הל' מע"ש פ"י הל' כ"א), אך הרדב"ז פירש את דבריו שכפניות אינן סמדר אלא לולבי תמרים בעודם רכים. ובתשובותיו¹⁹ כתב, שמכיון שלולבי התמרים ראויים לאכילה דינם כפרי האסור בערלה.

ולענין יש לרקדק מלשון הרמב"ם שהסמדר מותר בכל האילנות. בפ"ט מהל' מע"ש הי"ג נאמר:

"העלין והלולבין ומי הגפנים והסמדר מותרים בערלה וברבעי".

הרמב"ם לא ציין שהמדרובר הוא רק בגפן. אמנם ייתכן שהדבר משמע ממילא מכיון שהזכיר "מי — גפנים" ו"סמדר" שהם מושגים הקיימים רק בכרם אך ככל זאת מן הראוי היה שיפרש דבריו ולא יסתום. ולכן יש מקום לומר שלא הכחין בין כרם ליתר

18. ביאור הגר"א על השו"ע סי' רצ"ד ס"ק ל"ז.

19. תשו' הרדב"ז ח"א סי' מ"ד.

האילנות, אלא בכל המינים סמדר אינו נחשב לפרי לענין ערלה. ולפי"ז מה שכתב הרמב"ם שם בהלכה י': "וכל מה שיוציא האילן בתוך זמן זה הרי הוא ערלה אעפ"י שנגמרו לאחר כמה ימים" כוונתו להוצאת הפרי וכמו שכ' בהל' שמיטה משיוציאו בוטר.

ועי' רש"י (ברכות ל"ו ע"ב) שכתב "משיוציאו את הפרי". אך לעומת זאת (בפסחים נ"ה ע"ב) כתב "משיוציאו עליו". וכבר העיר על סתירה זו ר' עקיבא איגר בגליון הש"ס. ויתכן לישוב סתירה זו, שרש"י בא לומר שהפרי האמור כאן הוא פרי גדול ולא פרי קטן, כגון סמדר, ולכן פירש בפסחים "משיוציאו עליו", שכשהעלים יוצאים הפרי כבר גדול יותר כי סדר הגידול הוא בדרך כלל שהפרחים והפרי קודמין לעלים.

סיכום

ישנה מחלוקת הבבלי והירושלמי מהו לדעת חכמים השיעור הקובע את חלות איסור ערלה. לדעת הבבלי, ברוב האילנות, השיעור הקובע הוא סמדר, וכך נקטו כמה פוסקים. דעת הירושלמי, שלחכמים הסמדר מותר אף בכל האילנות, והשיעור הקובע את חלות האיסור הוא רק בוטר. כך נראה מדעת הרמב"ם ועוד ראשונים וכך פסקו הרדב"ז בתשובה והגר"א בביאורו (סי' רצ"ד ס"ק ל"ז).

ח. מהי חנטה

ז. החנטה בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ

ישנן במפרשים הגדרות שונות – מהי "חנטה". המאירי בתחילת מסכת ראש השנה מביא שתי שיטות. "ויצץ ציץ" זהו שלב הלבול הקודם לפריחה – לזאת תיקרא "חנטה". המאירי עצמו מאמץ את השיטה, שהחנטה מאוחרת יותר, קרי, תחילת היווצרות הפרי לאחר נפילת הפרח.

בשיטה זו הולך רש"י בכמה מקומות בתורה ובש"ס. בבראשית מ', י' נאמר:

"ובגפן שלשה שריגים והיא כפורחת עלתה ניצה הבשילו אשכלותיה ענבים".

מפרש רש"י: "ניצה – ואחר הפרח עלתה ניצה ונעשה סמדר ואח"כ הבשילו אשכלותיה ענבים".

רש"י מוכיח ש"ציץ" הוא שלב מאוחר מהפריחה מהפס': "ובוטר גומל יהיה ניצה". מקור שני לכך: "ויוצא פרח והדר – ויצץ ציץ". בכמדבר י"ז, כ"ג נאמר:

"ויצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים", מפרש רש"י: "ציץ – היא חנטת הפרי כשהפרח נופל".

בשיר השירים ב', י"ג נאמר:

"הרתאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר נתנו ריח".

מפרש רש"י: "והגפנים סמדר – כשנופל הפרח והענבים מובדלים זה מזה וניכרים כל ענבה לעצמה קרויה סמדר".

הגמ' במנחות. (דף ט"ז ע"ב) מביאה בריתא:

"מעשה באחד שזרע כרמו של חברו סמדר ובא מעשה לפני חכמים ואסרו

את הזרעים והתירו את הגפנים".

רש"י מפרש את המילה "סמדר": "כבר חנטו ענבים".

בגמ' במנחות (דף ס"ט ע"א):

"בעי רמי בר חמא: שתי הלחם הנצה שרייה או חנטה שרייה".

מפרש רש"י: "הנצה שריין – שהניצו קודם להם או חנטה שריין, חנטה הוא פירי

יותר מהנצה".

לפירוש רש"י בפסוקים הנ"ל "נץ" הוא בעת שהפרח נובל וכאן מפרש שהחנטה היא

שלב קצת מאוחר מהנץ.

2. ר"א גוטמאכר

דעת ר"א גוטמאכר, בפירושו למשנה (מעשרות פ"א) מאריך בהגדרת ה"חנטה".

ה"חנטה" אינה כפי שחושבים בדרך כלל – הבלבוב. טעות זו, אומר הרב גוטמאכר, נובעת מכך שבגלות אירופה העצים נמצאים לפעמים כמצב זה של לבלוב בתקופה של שבט, אך בא"י הפירות גדולים הרבה יותר ויכולים אפילו להגיע לשיעור המתואר במשנה בתחילת מעשרות.

הרב גוטמאכר מספר שהוא קיבל רימונים מא"י מתקופת כסלו והם היו בגודל של ביצת אוח. על כל פנים יוצא מדעת הרב גוטמאכר שה"חנטה" הינה שלב מתקדם יחסית ובדאי הרבה לאחר נבילת הפרח.

3. האם אתרוג בשעת החנטה מגיע לגודל זית

הגמ' ב"ה (דף ט"ז ע"ב) אומרת:

"כי אתא רבין אמר ר' יוחנן אתרוג בת שישית שנכנסה לשביעית אפילו

כזית ונעשית ככר חיובין עליה משום טבל".

ר' יוחנן מלמדנו, שאתרוג שגדל בשנה השישית עד לגודל של זית, והמשיך לגדול

בשנה השביעית, מסווג כפרי השנה השישית, וחלים עליו חיובי הפרשת תרו"מ, והוא אסור משום טבל.

מדי משמעות שיעור הזית? כותב שם רש"י בד"ה "אפילו כזית" וז"ל: "אפילו לא

גדלה בשישית אלא מעט ורובה גדלה בשביעית עד שנעשית ככר חיובת משום טבל דבתר חנטה אזלינן".

ואמנם אין הוכחה מדברי רש"י אך מסתבר, ששיעור "חנטה" הוא כזית, שאם לא כן

מהו החדוש, שהגמ' משמיענו באומרה: "אפילו כזית ונעשית ככר"? אם שלב החנטה

מוקדם יותר – היתה הגמ' צריכה לציין, שאפילו כשפרח האתרוג רק נבל, נחשב

לפרי שישית ואסור משום טבל.

התוס' (שם דף י"ד ע"ב) בד"ה "ולשביעית" מתלבטים במשמעות שיעור "הזית" באתרוג. יתכן שאין משמעות הכרחית לשיעור "הזית", ויתכן שהוא מציין את שיעור ה"חנטה". וז"ל התוס' שם: א. "ומיהו כזית ודאי לאו דוקא דהא ר' יוחנן בתר חנטה אסור! ב. "ושמא לא חשיב חנטה באתרוג בפחות מכזית".

החזו"א²⁰ מביא את דברי התוס' הנ"ל ומציין שישנה סתירה בדברי הרמב"ם באשר לשיעור האתרוג בשישית.

הרמב"ם (פ"ד מהל' שמיטה הל' י"ב) כותב:

"והאתרוג אפילו הוא כפול קודם ר"ה ונעשה ככר בשביעית חייב

במעשרות כפירות שישיית וכו'..."

לעומת דברי הרמב"ם האלו, כותב הרמב"ם (הל' מע"ש פ"א ה"ז):

"ואעפ"י שהולכין אחר לקיטתו, אתרוג בת שישיית שנכנסה לשביעית

אפילו היתה כזית ונעשית כככר – חייבת במעשרות".

במקום אחד הרמב"ם מציין את הפול כשיעור הקובע לחישוב שנת הפרי, ובמקום

אחר – את הזית!

החזו"א במעשרות (שם) מבאר, שהרמב"ם כתב בכוונה פעם זית ופעם פול, כדי

ללמדנו ששיעור "זית" בגמרא אינו מחייב. השיעור העיקרי הוא, משיתעגל האתרוג,

וכפי שכותב הרמב"ם (פ"ב הל' מעשר ה"ה):

"איזוהי עונת המעשרות וכו'... התפוחים והאתרוגים משיתעגלו מפני שהן

ראויין לאכילה כשהם קטנים".

4. שיטת הרב קוק זצ"ל

הרב קוק זצ"ל כתב תשובה מפורסמת בנדון דידן²¹: הוא נשאל על מטע שקדים, אם

שייך הפרי לשנה השלישית ואסור בערלה, או שיש להחשיבו לפרי השנה הרביעית

– ומותר.

וכן כותב הרב זצ"ל:

"קיבלתי המכתב בצירוף הענפים, ובמקום הפסד גדול הננו פוסקים

שה"חנטה" היא יותר קרוב לפרי בהגמרו, ולא ציצים בעלמא. ע"כ אין

להפסיד את השקדים הללו שהשנה הרביעית שלהם היא שנתנו ע"י מה

שהוציאו הציצים הללו לפני ט"ו בשבט אם הם דבר חשוב וכו'..."

לקמן נבאר מה כוונת הרב זצ"ל באומרו: "שהחנטה היא יותר קרוב לפרי בהגמרו

וכו'..."

הרב טוקצינסקי כותב מידי שנה בלוח א"י: "ואין יוצאין הפירות מערלה, אלא

כשחנטו אחרי ט"ו בשבט בשנה ד' לנטיעה ומרבעי אחרי ט"ו בשבט בשנה ה'".

ובהמשך הוא כותב הערה: "ואחרי שה"חנטה" לענין כל הנ"ל איננה ציצי הפרחים כי

אם "עונת המעשרות", א"כ למעשה צריך שאלת חכם מה זו "חנטה" לפני ט"ו ואחרי

ט"ו בשבט, כי חלוקה היא לפרטיה ולמינים שונים – הגרא"י קוק ז"ל".

לזאת העיר הרב חנוך זונדל גרוסברג זצ"ל, שהביטוי "עונת המעשרות" לערלה

20. חזו"א מעשרות סי' א' ס"ק ו' ד"ה "וכתב הרמב"ם ושביעית סי' ז' ס"ק י"ב ד"ה והנה.

21. משפט כהן סי' ג'.

ולמעשרות בחדא מחתא אינו מדוייק. כפי שביארנו לעיל, השיעור הקובע את השנה לערלה אף לשיטת הרמב"ם אינו עונת המעשרות. יתכן שהוא בוסר או סמדר וכן פסק החזו"א. הרב זצ"ל בתשובתו לא השתמש בביטוי עונת המעשרות אלא קבע שה"חנטה" אינה ציצים בעלמא אלא שלב מתקדם יותר.

הרב זצ"ל באומרו ש"החנטה" היא יותר קרוב לפרי בהגמרו, ודאי לא התכוון לשלב מתקדם, שהפרי ראוי לאכילה וקרוב להבשלה. נראה לי שכונתו לגמר צורת הפרי. ראייה לכך שבתשובה הרב מציון, שהוא קיבל ענפים מהשקדיה שעליה הוא נשאל. התאריך המצויין בתשובה הוא ח"י בשבט תרס"ט.

בתקופה זו של השנה השקדיה נמצאת בשלב מוקדם לאחר ההתעוררות. לפעמים השקדיה פורחת ולפעמים הפרחים כבר נבלו, אבל בודאי שהפרי עדיין בתחילת התפתחותו, לכך כותב הרב זצ"ל, שלא נטעה לקבוע שה"חנטה" היא מיד בעת נבילת הפרחים, אלא במקום הפסד היבול יש להקל "שה"חנטה" היא יותר קרוב לפרי בהגמרו, רוצה לומר: קרוב לגמר צורת הפרי.

הרב זצ"ל בודאי ידע, שפרי שמגיע לשלב של בוסר, חל עליו איסור ערלה. לא יתכן א"כ שהתכוון לשלב מאוחר הקרוב להבשלת הפרי. מהו בוסר – אין לכך הגדרה מדוייקת וע"כ אין להכנס לספקות חמורים. אך בוסר הוא לפחות לאחר שצורת הפרי כבר ניכרת ולכן לפני גמר צורת הפרי אפשר להקל.

מאידך ברור שהרב זצ"ל אומר ש"חנטה" אינה כהגדרה המדעית, קרי: השלב הראשוני ביותר של היווצרות הפרי.

יש להוסיף את דעתו של ר' אליהו גוטמאכר, כפי שהזכרנו לעיל, ש"חנטה" היא שלב מתקדם יותר מנבילת הפרח. אמנם מה שכתב באירופה, שהוא קיבל רימונים בתקופת כסלו והם היו בגודל של ביצת אווז ואם היו נשארים על העץ היו ממשיכים לגדול, אנו שזכינו לחיות בא"י הדבר נראה מוזר בעינינו, וצ"ע למה בדיוק התכוון הרב גוטמאכר, אבל על כל פנים לדעתו ה"חנטה" הינה שלב מתקדם יחסית בודאי ער גדל של ביצת אווז (הרימון מבלב בתחילת האביב, פורח בתחילת הקיץ. והפרי בשל בתקופת תשרי).

סיכום

ישנן דעות שונות מהי חנטה. כפי שביארנו בהרחבה. לרוב הדעות, החנטה אינה השלב הראשוני של היווצרות הפרי, אלא כשניכרת כבר צורת הפרי. באתרוג ולימון יתכן שאפשר להקל אף כאשר הוא מגיע לגודל "כזית".

ט. צירוף ספקות נוספים

לרוב, ניתן לצרף ספקות נוספים ולפעמים הם יכולים להיות סניף להיתר בשאלה דומה לשאלה שהזכרנו בתחילת המאמר.

בדרך כלל כאשר השואל בא בשאלה, הוא לא החשיב את השנה במשתלה. ואמנם כאשר אני נותן הנחיות למשתלות או לחקלאי שקונה שתילים מהמשתלה, אני מתחשב בדעות המחמירות בהקשר לגודל הנקב, למשטח שעליו מונח העציץ וכדו',

אך בדויעבד יש לפעמים אפשרות לצרף שנת גידול זו במשתלה, לפחות כסניף להיתר. בנוסף לכך לפעמים האזור שבו המטע, שייך לגבולות עולי מצרים, ולדעת ה"משנה למלך", שערלה תלויה בכיבוש דין חלקי א"י אלו לענין ערלה כדין חו"ל וספקו לקולא. (ראה הערה 20 במאמרו של הראשון לציון הגר"מ אליהו שליט"א).

לפעמים ישנם שיקולים נוספים, ולכן יש לדון כל שאלה ושאלה לגופה, וכדברי הרב זצ"ל בסוף תשובתו: "אם יהיו בהשקדים מסופקים יטיב לשולחם ונברר בעזה"י מהי צורת החניטה עפ"י עומקא דדינא אעפ"י שקשה לבאר בכתב ענין מוחשי כזה".

י. סיכום

כפי שפתחנו, הנושא הזה מסובך גם במישור העיוני, קרי, הכרעת ההלכה במגוון הדעות הקיים, ומסובך הוא כפליים במישור המעשי.

על אף זאת נראה, שאם הפרי הגיע לכל היותר לגודל של זית עד ט"ו בשבט, עדיין אפשר להסתפק אם להחשיב את הפרי כחנט בשנה רביעית.

ביותר מ"זית" קשה מאד להקל; בפרט שאיסור ערלה הוא דאורייתא, אך כפי שהזכרנו יש להכריע כל שאלה לגופה בצירוף צדדי קולא נוספים.

אך אם עדיין לא ניכרת צורת הפרי, אע"פ שהפרח נשר, אפשר לענ"ד להקל מהטעמים הבאים:

א. שיטת התוס' שהשיעור הקובע את השנה במעשרות בשביעית ובערלה הוא חנטה. דעת ר"א גוטמאכר ופוסקים נוספים ש"החנטה" אינה נבילת הפרח אלא שלב מתקדם קצת יותר.

ב. דעת הרמב"ם שהשיעור הקובע את שנת המעשר הוא "עונת המעשרות". כך נפסקה הלכה בשו"ע. אמנם באיסור ערלה השיעור מוקדם יותר, קרי, "בוטר" או "סמדר", אבל בכל אופן מאוחר מה"חנטה".

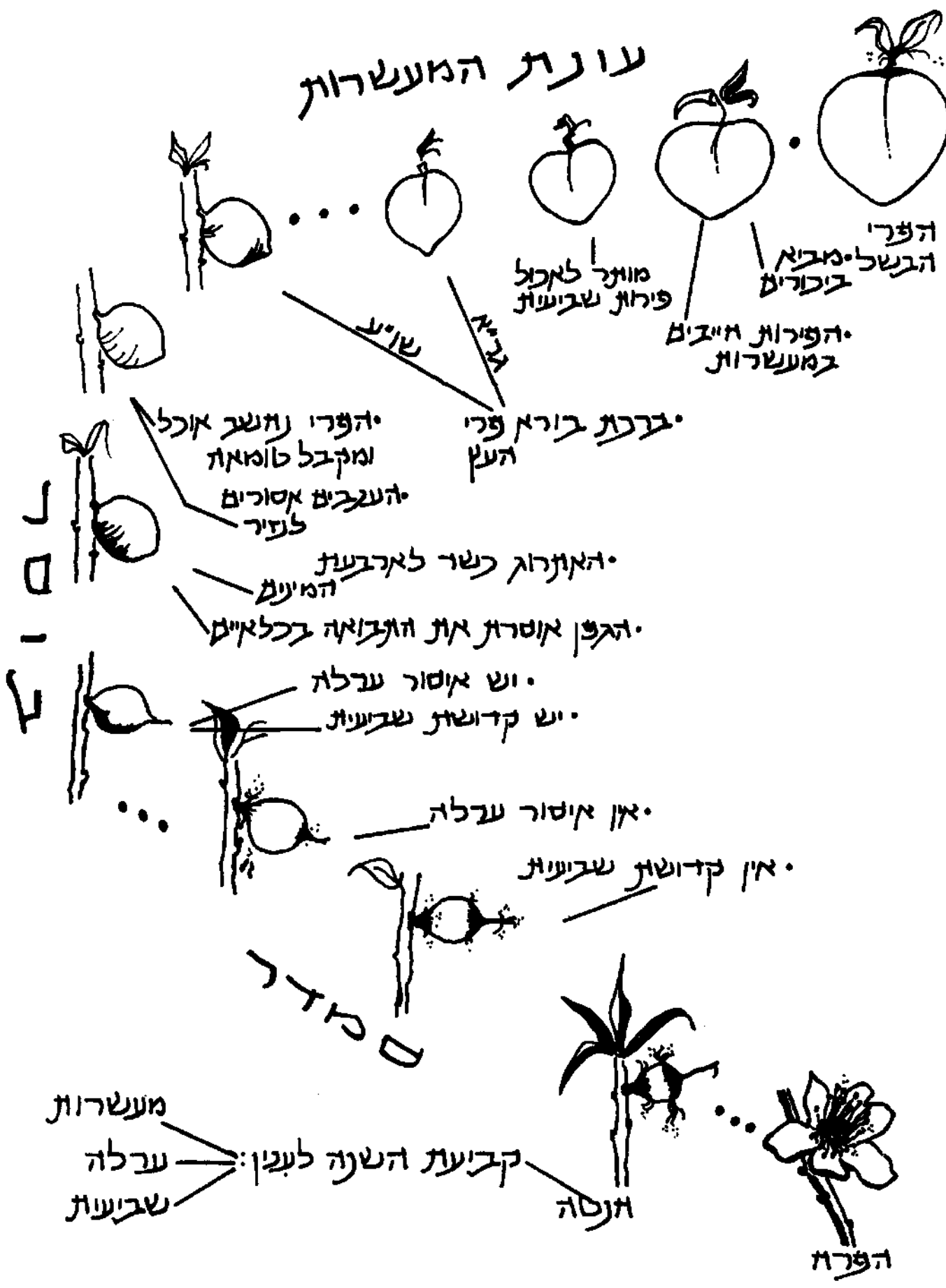
ג. שיטת רש"י לא התבררה לנו דיה. יתכן שהיא כשיטת התוס', שהחנטה קובעת לענין ערלה, ויתכן שהיא כשיטת הרמב"ם, שהסמדר או הבוטר קובעים את השנה.

ד. החזו"א קבע שהשיעור לדעת הרמב"ם באתרוגים (וכן הוא בלימון כדלעיל) הוא משיתעגל והוא עכ"פ מתקדם יותר מנבילת הפרח.

ה. הרב קוק זצ"ל פסק ש"חנטה" לענין קביעת השנים בערלה, אינה נבילת הפרח, אלא קרוב לפרי בהגמרו, וכפי שהסברנו זאת לעיל.

ו. ה"עיניים למשפט" הוכיח שלדעת רוב הראשונים, ואולי גם הרמב"ם ביניהם, הלכה כרבנן גם ביתר האילנות, שסמדר אינו אסור עדיין מדין ערלה. ואפילו לר' יוסי שהרמב"ם פוסק כמותו, בסמדר ניכרת כבר צורת הפרי.

עונת המעשרות

הפרי הגשם-מביא ביכורים

מוותק לאכול פירות שבועות

הפירות חייבים במעשרות

ברכת בורא פרי העץ

הפרי נחשב אוכל ומקבל סומא
העבדים אסורים לעיר

האחרון כשר לארבעת המינים
הגפן אסרת את התבואה בכלאים

וש איסור ערלה
יש קדושת שבועות

אין איסור ערלה

אין קדושת שבועות

מאד

הנצה

הפרח

קביעת השנה לענין ערלה שבועות

מעשרות
ערלה
שבועות